

מנורה שעשו חשמונאים טהרתה וקדושתה

פתיחה

אחד מגדולי החסידות, רבי צבי אלימלך מדינוב זיע"א, כותב בענין - הארת נר חנוכה – "...הדורות שהן סמוכין לגאולה, יתחילו חכמי הדור – לדבר מענין המצוה הזאת, מה שלא שיערו הראשונים והוא סוד כמוס" (בני יששכר ח"ב.דף ל"ג).

אדוני אבי מורי זצ"ל, נזיר אלקים בקודש כותב על סוד: "ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה" (תהלים ק"ו, ח: וישיעם למען שמו) וז"ל: "הגאולה תבוא, באה, במלחמות הצעירים בחורי ישראל בצבאות ישראל. שם הקודש צבאות המיוחד לנצח והוד צבאות קודש ישראל, בנסים ונפלאות בהודות והלל – על הנסים ועל הנפלאות ועל התשועות ועל המלחמות, שכאן-מקומם בהודיה". (קונטרס אור הגנוז – שביבי אורות חנוכה – ירושלים, חנוכה תשל"ג, עמ' ל"א).

דברי קודש אלו, מהדהדים באזנינו, בשעה שאנו מתכנסים כאן, בימי החנוכה תשל"ה*, אחרי מלאות שנה – למלחמת יום הכפורים – בעודנו דואבים על פאר בחורי ישראל, הי"ד, שמסרו נפשם באהבה על קדושת השם, העם והארץ.

בפינו הודיה והלל לאלקי צבאות ישראל, שעשה נסים ונפלאות, וכולנו תפלה ואמונה "כי לא יטוש ד' עמו, ונחלתו לא יעזב" (תהלים צ"ד, י"ד) ויהי רצון שיתקבל צקון לחשנו, כתפילתם של אבותינו – כהנים לבית חשמונאי – ויקויים בנו ולעינינו מקרא שכתוב: "לד' הישועה על עמך ברכתך סלה" (שם ג', ט).

יהיו נא הדברים-הבאים, נרות נשמה לזכרם של קדושינו וגיבורינו, ויהי רצון שנזכה להאיר-לעולם, מאורם שיהבהב לדור ולדורות, ולנצח-נצחים.

* דברים שנאמרו בפרוס חנוכה ה'תשל"ה, בהרצאה בכנס מטעם המדרשה הגבוהה לתורה של מנחם הרי פישל שבירושלים יחד עם האגף לתרבות תורנית של עיריית ירושלים ונתפרסמו בחוברת מיוחדת ומשם הועתקו ואף הורחבו קצת במסגרת ספרנו זה.

נס פך השמן

נס פך השמן – הניצב בדברי חז"ל¹ במרכזו של חג החנוכה – חג האורים², שנוי בכמה וכמה פנים במשנתם של ראשונים. הסתום מרובה בו על הגלוי, המוקשה מרובה מן המפורש. פליאה ע"ג פליאה שנינו כאן, שהרי כל עיצומו של נס, שנוי במחלוקת-דעות ובטעמים-שונים, הנראים, לכאורה כסותרים זה-את-זה³.

הרבה נתקשו גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים – בביאור הענין. הרבה תירוצים נאמרו, אף-על-פי כן, עדיין צריכין אנו למודעי: **נס זה על שום מה? חגיגה זו למה, ומה טעמה? חנוכה זו מה היא? חנוכת המנורה⁴ או חנוכת המזבח⁵. ואולי חנוכת בית המקדש⁶.** שהרי תיקנו הקריאה בחג בפרשיות הנשיאים. וכן תיקנו לומר בחג שיר של יום: **"מזמור שיר חנוכת הבית"**⁷... וגו' **או שמא טעם אחר יש בדבר?**⁸...

מפורסמת השאלה: **טומאה שטמאו בה יוונים את השמנים שבהיכל⁹, מה טיבה? האם היתה זאת – כפשוטם של דברים – טומאת עבודה זרה¹⁰, או טומאת מת?¹¹ או אולי טומאת היסט¹² של גויים¹³ (שגזרו עליהם, להיות מטמאין כזבים^{13א})? היתכן שטומאה אחרת כאן?¹⁴**

זאת ועוד: גם אם תתברר לנו מהותה של הטומאה – שהוא ענין שנתחבטו בו גדולי רבותינו – עדיין תעמוד לפנינו, כחומה של ברזל, הקושיא הידועה: למה ומדוע נמנעו בני חשמונאים להדליק את המנורה בטומאה?¹⁵ הרי לכאורה חל כאן דין קרבנות צבור – שחל עליהם הכלל: "טומאה הותרה בצבור"¹⁶, והרי גם הדלקת המנורה, דינה כ"קרבנות שקבוע להן זמן"¹⁷, כדרשת חז"ל: "להעלות נר תמיד"¹⁸ – אפילו בשבת, אפילו בטומאה!¹⁹

נוסיף ונשאל: מדברי הברייתא במסכת שבת²⁰, אנו למדים שעיקרו של נס היה – שלא הספיק פך השמן, "אלא להדליק יום אחד, נעשה בו נס, והדליקו ממנו שמונה ימים"²¹, לכאורה, נס גדול ונורא, שלא היה כמוהו, וראוי לציון מיוחד. ברם, לאמיתו של דבר, צפה ועולה לפנינו תמיהה רבתי: מה חידוש נתחדש כאן? ומה הרעש? נס זה – נס הדלקת הנרות באורח על-טבעי – קבוע ועומד היה בבית המקדש, והיה מתרחש דבר יום ביומו. במפורש נאמר על נר מערבי שבמנורה – כי היה דולק על-פי נס כל היום²² דבר יום ביומו, ועליו דרשו חז"ל²³: "עדות היא לכל באי עולם שהשכינה שורה בישראל. מאי עדות? אמר רב: זו נר מערבי שנותן בה שמן כמדת חברותיה וממנה היה מדליק^{23א} ובה היה מסיים"²⁴.

נשאלת השאלה: מדוע היה נס-זה מפליא כל-כך, בעיניהם של בני חשמונאים וכל העם, עד שקבעו – מלכי בית חשמונאים חג מיוחד עליו, הרי כך היה מאז ומעולם? מה הנס המיוחד שבדבר? האם רק מספר הימים, ומספר הנרות שדלקו מאליהן, או עצם התופעה הנפלאה, שנתגלתה לאבותינו במים ההם? ענין זה אומר דרשני.

"היכל" מהו?

לשון חז"ל במסכת שבת²⁵ [הלקוח מ"מגילת תענית"²⁶] טעון בירור: "...כשנכנסו יוונים להיכל, טמאו כל השמנים שבהיכל, וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן וכו'".

השאלה המתעוררת מיד היא: "היכל" זה מה טיבו? האם הכוונה כאן להיכל שבמקדש – שהיה בין העזרה לקודש הקדשים? ובכן: **שמנים בהיכל** זה מניין?²⁷ הרי לכאורה שם לא נמצאו שמנים כלל וכלל. אפילו הכהן שדישן והיטיב את הפתילות שבמנורה, היה נכנס לשם וכלי בידו – וכוז שמן²⁸, ואחר הדישון וההטבה: "נטל את הכוז ויצא"²⁹. על מקום השמנים שבמקדש, שנינו במסכת מדות³⁰: "עזרת הנשים היתה אורך מאה אמה וכו' ודי לשכות היו בדי מקצעותיה וכו' ולא היו מקורות וכו' מערבית דרומית – אמר ראב"י: שכחתי³¹ מה היתה משמשת. אבא שאול אומר: ששם היו נותנין יין ושמן³², היא היתה נקראת: **לשכת בית שמניא**"³³ וכו'.

אם כן, לכאורה, מקום השמנים היה בלשכה מיוחדת, ומדוע נקרא כאן מקום זה בשם "היכל"? אמנם, מצאנו במקורות השם **היכל**, במשמעות של **המקדש כולו**³⁴, וכפי המתברר מכמה וכמה מקורות; במקרא³⁵, במשנה³⁶, בתלמוד³⁷ ועוד³⁸, בכל זאת, מסתבר ונראה לנו, שיש כאן טעם פנימי ועמוק – שנקטו כאן חכמים בביטוי **היכל** ואולי **היכל** דוקא שנינו כאן, ולמה?

להלן נברר ענין טומאת השמנים לפני שנתקדשו ואז לא חלה עליהם מעלת הקדשים והן נצלין ע"י צמיד פתיל.

עיקרו של נס

נצא ונלמד ענין עיקרו של נס, השנוי בהרבה פנים במשנתם של ראשונים. מתוך עיון בדבריהם שבמקורות, יתבררו לנו עניינות הרבה ויתחדשו לנו יסודות הנוגעים לעצם מהות החג ונסו.

לפי דברי הברייתא במסכת שבת³⁹, כאמור, היה עיקר הנס: ש"נעשה בו (בשמן) והדליקו ממנו שמונה ימים". נס זה מוזכר גם במגילת אנטיוכוס⁴⁰. אכן, המקורות האחרים⁴¹, המביאים סיפורו של נס חנוכה, אין בהם כלל זכר לנס זה! הנס הנזכר בהם הוא נס אחר⁴². אפילו במגילת תענית⁴³ [שהיא כאמור, מקור לברייתא זו], מובאים שני טעמים אחרים לחג החנוכה ונסו⁴⁴. צריכה איפוא, עיון רב השאלה: **מדוע נבחר דווקא טעם זה ע"י מסדרי הגמרא, להדגישו הדגשה מיוחדת?**⁴⁵ מעניין להשוות נוסח לשונם של חז"ל בפסיקתא רבת⁴⁶, ללשון הברייתא שבמגילת תענית. לשון הפסיקתא: "ולמה מדליק נרות בחנוכה? אלא בשעה שנצחו בניו של חשמונאי הכהן הגדול – למלכות יון וכו', נכנסו לבית המקדש, מצאו שם שמונה⁴⁷ שפודין של ברזל וקבעו אותם⁴⁸, והדליקו בתוכם נרות"⁴⁸. כ"ק אמו"ר זצ"ל כותב על כך וז"ל⁴⁹: "...כאן בפסיקתא לא נזכר טעם נס פך השמן, וב'מגילת תענית'

נזכר זה, ועוד ב' טעמים אחרים. א. נס פך השמן. ב. "ומה ראו להדליק את הנרות. אלא שנכנסו בני חשמונאי להיכל, ושמנה שפודין של ברזל היו בידם וחיפוס בעץ, והדליקו בהם את הנרות והיו מתעסקים בהם כל שמנה"⁵¹ [וכתב שם עוד כ"ק אאמו"ר זצ"ל: שלפי דברי האחרונים חפוס בעץ שלא יקבלו טומאה⁵² – שפשוטי כלי עץ אין מקבלין טומאה⁵³ והביא שם קושיית בעל אליהו זוטא⁵⁴ – כי המשמש למתכת, הרי מקבל טומאה⁵⁵. וכתב: "ומפורש בפירש"י מנחות⁵⁶ ור"ה⁵⁷ וע"ז⁵⁸ – בעץ בדיל⁵⁹, אך מהגמרא שם, משמע גם כן – שעשו של עץ – ר' יוסי ב"ר יהודה אומר: אף של עץ לא יעשה^{59א}, כדרך שעשו מלכי בית חשמונאי, אמרו לו: משם ראייה? שפודים של ברזל היו וחיפוס בעץ"⁶⁰].

ענין זה כולו אומר דרשני: לשם מה הוצרכו לשיפודים של ברזל ולחפותם בעץ? מה היה הנס כאן? מה שייכותו של ענין חנוכת המנורה, ליסודו של ענין החנוכה ונס פך השמן? האם לפנינו טעמים הסותרים זה-את זה, או שמא טעמים הקשורים זה בזה, והמשלימים זה-את זה באופן פנימי ועמוק ומתאימים בהרמוניה נפלאה ואמיתית?⁶¹

נברר עוד: בברכת ההודאה⁶² היא "על הנסים", תיקנו חכמים לומר את הלשון: "ואחר כך באו בניך לדביר ביתך ופינו את היכלך, וטהרו את מקדשך, והדליקו נרות בחצרות קדשך"⁶³ וכו'. לשון חכמים זה, אף הוא טעון בירור ועיון מרובה, כלל גדול נקוט בידך: כל מטבע שטבעו חכמים בברכות, מדוייקת היא להפליא, ויש לעיין בה וללמוד הימנה. בנוסח שלפנינו יש לברר ראשית כל, את משמעות הלשון: "ופינו", מה פינו מן ההיכל⁶⁴ ומה טיהרו במקדש, מה הקשר בין הפינוי ובין הטיהור – ובין שניהם – לבין הדלקת נרות הנזכרת לאחר מכן? מופלא גם כן הלשון: "והדליקו נרות בחצרות קדשך", שכבר תמחו עליו רבים ושאלו: הדלקת נרות בחצר מנין?⁶⁵ והיה צריך לומר: "והדליקו נרות בהיכל קדשך"!

נוסף על כל השאלות הללו, יש עוד בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים, שאלות ותשובות רבות-נוספות, שאין כאן המקום לפורטן⁶⁶. נזכיר כאן רק שתיים מן הקושיות המפורסמות: א. הקושיא הנזכרת בבית יוסף⁶⁷: מדוע תיקנו לקביעת החג שמונה ימים, הרי לכאורה, נמצא בפך שמן מן המוכן ליום אחד, וא"כ הרי לא הוצרכו שמן למנורה אלא לשבעה ימים? ב. אם הטומאה האמורה, היתה טומאת היסט של גוי (כמובא לעיל), מנין ידעו שלגבי פך השמן – שהיה חתום – לא היה כאן היסט?⁶⁸

יסוד חדש בענין נס חנוכה, על-פי תורת ארץ-ישראל

שאלות קשות וגדולות אלו, הביאו אותנו להתעמק ולחפש אחר יסוד חדש, שיסביר על-פי דעתנו כל ענין חנוכה. לא חלילה כחולקים על שיטת רבותינו הראשונים והאחרונים – ולא כמוסיפים על דבריהם, אלא כהצעת דברים בעלמא שאנו מציעים לפני המעיינים. אנו מקווים, כי הדרך אשר אנו מציעים, תפתור באופן נפלא את כל ענין נס חנוכה ותלבן את השאלות והבעיות המתעוררות לגביו, כגון: ענין הטהרה והטומאה, ענין נס השמן והמנורה, ענין קביעת החג ומהותו הפנימית העמוקה – באותו הדור ולדורות.

השיטה שנציע: הסברת מלחמת החשמונאים, הנסים שנעשו להם, וההלכות שנתחדשו בבית דינם ובבית מדרשם של חשמונאים, כשהיא מבוססת על נסיון דורנו: נסיונות שעמדו בהם **משוחי המלחמה**, בשרותם בקודש כרועים רוחניים של צבאות ישראל, במלחמתם על אדמת הקודש, שחרורה וגאולתה. מופת פעולתם של מנהיגים-רוחניים אלו וגבורותם בקודש, בצאתם למערכות הקרב, יחד עם אהובינו וגבורינו שמסרו נפשם באהבה על קדושת השם, והמעשה הגדול – מעשה חסד של אמת, שנעשה על ידם בפינוי והבאת גופותיהם של קדושינו לקבר ישראל, בתוך ואחרי סיום הקרבות, היו לנו למקור-השראה. מתוך כך – מתוך מעשה גבורת הבנים, נצא ונלמד **"מעשה אבות"**, ויתגלו לנו בעז"ה מחדש:

הנסים שנעשו להם בימים ההם בזמן הזה.

אכן, אמרו רבותינו: "אין תורה כתורת ארץ-ישראל"⁶⁹, וכתב ע"ז גאון עוזנו רבינו מרן הרב ראי"ה קוק זצ"ל⁷⁰: "...התורה **מקורית היא בארץ ישראל, והיא מובנת רק בה להיות מקורית**". הסברנו: כי רק כאן **בארץ ישראל** – בתוך מולדת החיים של גדולי רבותינו, מימות הנביאים והסופרים, התנאים והאמוראים – ובהוויתנו, בהיותנו נתונים בחסדי האל בתנאים ובמצבים דומים, מתבררת ומתלבנת ללומד ולמעין, **התורה בשלימותה המלאה** – **כנתינתה וכמסירתה האמיתית לדורות**. **אור תורת ארץ-ישראל מאיר כאור-הגולה**. **לאור זה, כשאנו מסתכלים בו, מסתלקות כל התמיהות**. **הדברים מאירים ומזהירים, כנתינתם**.

"פינוי ההיכל"

אנו מציעים להלן, יסוד חדש בכל ענין נס חנוכה, ביחוד מה שנוגע למנורה, ולנס פך השמן, בעז"ה ניישב על-פי יסוד זה, את מרבית הקושיות והתמיהות בנדון. להלן עיקרן של דברים:

כפי שכבר ציינו, לא עמדו המפרשים על משמעותו המלאה של הביטוי: "ופינוי"⁷¹. אנו מציעים לפרש כי כוונת השמוש בביטוי זה, תואמת לשון הרווח אצל חז"ל בענין – **פינוי המת**. ביטוי זה חוזר ונשנה בלשון חז"ל פעמים רבות, בנוגע להעברת גוף המת ממקום למקום, או העברת קבר המת, כמאמרם: "מת מצוה מותר **לפנותו**"⁷² וכו'; "קבר הנמצא מותר **לפנותו**"⁷³ וכו'; "כל הקברים **מתפנין** משם"⁷⁴ וכו', ועוד רבות כהנה, ואכמ"ל במובאות.

בנדון דידן, הכוונה היא, לפינוי גופותיהם של הכהנים-הקדושים^{74א}, הרוגי המלחמה, שנפלו בזמן הקרב עם היוונים שפרצו להיכל⁷⁵, כדי לשדוד את כלי הזהב אשר היו שם⁷⁶, ולשקץ את המקדש. ברור לנו: כפי שעשו אבותינו^{76א} הקדושים בכל המלחמות עם אויביהם – מחללי המקדש, כך גם קרה בקרב זה. **אבותינו הכהנים-הקדושים הערו את נפשם למות על קדושת השם**⁷⁷, **והמשיכו את עבודת הקודש במקדש, במסירות נפש עד הרגע האחרון ממש, וחרפו את נפשם כדי למנוע חילול הקודש והמקדש**. המלחמה וההרג הרב, ארעו בלשכות ובעליות בגגין ובגנזכין

78 – ובכל הדרכים שהובילו להיכל ולקודש הקודשים. גופותיהם של הכהנים הקדושים, נקברו תחת עיי המפולת, מהפרצות שפרצו היוונים במקדש – בכותלי ההיכל, הסורג וכו', ומשום כך, נטמאו כל השמנים והטהרות שהיו במקדש, וכן כל כלי השרת. לאור האמור, יובן הלשון: "טמאו את כל השמנים", היינו, שהטומאה באה, ע"י הריגתם של כל הכהנים והלוחמים, שהיו עוסקין באותה שעה בעבודת בית המקדש, בטומאת – "אהל המת" ממש. אכן, טהרתה פך ה חתום ב"חותמו של כהן גדול"78, ניצלה בצמיד פתיל79.

השערה זו – שבטומאת מת עסקין, וכן כל המסתעף מכך – שנסבירו להלן, אנו מציעים בדחילו80, ליישב דברים שנתקשו בהם גדולי רבותינו. אמנם דעת רובם המכריע81 היא, שלא בטומאת "אהל המת" ממש עסקין הכא, שהרי היא ודאי נדחית, אלא אמרו, שבטומאה אחרת עסקין הכא, וכמבואר לעיל.

סימוכין להשערנו זו, אנו מוצאים במגילת אנטיוכוס [היא מגילת בית חשמונאי]82, שם אנו קוראים: "...אחרי כן באו חשמונאי לבית המקדש ויבנו השערים הנשברים ויסגרו הפרצות, ויטהרו את העזרה מן ההרוגים ומן הטומאות"82. הרי לפנינו מסורת קדומה ביותר83, שבמקדש היו הרוגים, בעת בואם של בני חשמונאי לבית המקדש.

טהרת המנורה והמקדש

לפי מה שנסביר להלן, עיקר הבעיה היתה לגבי המנורה, ומכאן גם ענין השמן, וכן גם הדלקתו בטהרה, שדין מיוחד יש להם לגבי מנורה חדשה, שחייבת להיות מנורה טהורה84.

קושי זה אכן יובן, אם גם נזכור, שכבר משה רבינו ע"ה, התקשה בעשיית המנורה – בטהרתה וכצורתה – עד שנתקיים בו בדרך נס: "על המנורה הטהורה"85 – שירדו מעשיה ממקום טהרה", כדברי חז"ל במסכת מנחות86.

מעתה יובן, מה היה המצב שניצבו לפניו – הכהנים לבית חשמונאי, שעה שבאו הם להחזיר על כנו, את סדר העבודה – המזבח והמנורה. עמדה לפנייהם בעיה קשה וחמורה, כיצד לקיים את המצוה של עשיית המנורה87, וכיצד עושין מנורה חדשה [לאחר שהמנורות הקודמות – של זהב נשדדו ע"י היוונים]88. בטהרה, ביחוד במקום זה, שהיה עליו חשש טומאה. עמדה לפנייהם, כמובן, גם בעיית טומאת השמנים – שנטמאו בטומאת "אהל המת", עד ש"בדקרו-ומצאו" פך שמן חתום בחותמו של כהן גדול.

נתחבטו בני חשמונאי בדבר. נועצו בב"ד של חשמונאי – ופסקו להם הלכה שנתחדשה בית מדרשם, לעשות מנורה כזו של שיפודין בודדין ולחפותה בעץ. כך גם נצטרף ענין השמן הטהור שבפך89. שאמנם, כל זמן שלא תוקנה המנורה החדשה בטהרה – לא הועיל להם כלל וכלל השמן שבפך בחותמו של כהן גדול, שהרי, הספק היה לפי דברינו, לא על טומאת היסט או טומאה אחרת (כמובא לעיל), אלא על עצם קיום מנורה טהורה כדינה וכהלכתה. אם כן, גם אחרי שעשו מעשה נועז, ותיקנו מנורה חדשה – עדיין חוששין היו לכשרותה. ביקשו איפה, שמן טהור להדלקה, כדי לחנך את המנורה89, וגם, עכ"פ שלא יכניסו עצמם

בחשש טומאה, **שלא במקום מצוה ממש**⁹⁰, שהרי עדיין לא היו בטוחים בודאי, כי הצליחו בעשיית מנורה טהורה – שכשרה להדלקה.

עדיין צריכין אנו לברר הנחתנו, ולהסביר ביתר פירוט, מדוע – אם הטומאה האמיתית כאן היתה טומאת מת, כאמור, דין דחית הטומאה בצבור וכו', אינו ענין לכאן. הדבר יסתבר, אם נזכור שלא רק על בעיית טהרת השמן ומעשה הטבת נרות עסוקים היו, כפי שתירץ הרא"ם⁹⁰. אלא, עיקר הספק היה כאן, בעצם מעשה המנורה החדשה, כלומר, האם למנורה זו, יש דין מנורה אם לאו? וכפי שמצינו מחלוקת חז"ל בסוגיא זו⁹¹ וכאמור, אם כן, כל זמן שאין לפנינו מנורה⁹² – והיא כדברי הכתוב: "מנורה טהורה", אי היה אפשר כלל וכלל להזדקק להיתר של-דחיה בצבור!

אם כן, פסק הלכה של בי"ד של חשמונאים, היה מחודש ביותר. יצאו עליו בוודאי עוררין, ולבם עדיין היה נוקפם – שמא, חלילה, לא עשו כדן, ולא תתקבל עבודתם לרצון, לפני הבחור במקדש ובירושלים.

עמדו כל הקהל ובראשם הכהנים, וציפו לראות: **היארע להם כאן נס – במנורה זו – ויתברר לעין-כל צדק פסק דינם של בי"ד חשמונאים בענין המנורה?** ציפיה זו שעמדו אבותינו במקדש וציפו, דמתה לציפיה שציפו אבותינו במקדש ביום הכיפורים, שתלו עיניהם ב"לשון של זהורית"⁹³, "ראו שהלבין היו שמחים, וידעו שנתכפרו עוונותיהן"⁹³ [ומעניין הוא, ששני נסים אלו, הן מן הנסים שנתקיימו ונתבטלו ארבעים שנה קודם חורבן הבית⁹⁴]. אכן, הנה בא ונהיה מופת לעין כל. המנורה דלקה למעלה מן השיעור הטבעי של השמן. מן השמים הראו להם הסכמה⁹⁵ וגילו להם ע"י נס: **שעבודתם היא לרצון לפני המקום, שמנורה זו שעשו, אכן באמת, מנורה טהורה היא כדינה וכהלכתה, וכי השמן שהדליקו בה – שמן טהור הוא.** כמאמרם: "חזרו לחיבתן הראשונה"⁹⁶. מן השמים הכריזו: הלכה כבי"ד של חשמונאים.

מפני חשיבות הענין, ולביסוס הדברים, ראוי שנביא כאן את דברי רבנו בעל הפני יהושע ככתבם וכלשונם, אחרי שהוא מתפלפל בענין טהרת השמן ונס חנוכה, הוא מסכם: ⁹⁷ "לכך נראה, דעיקר הנס לא נעשה, אלא להודיע להם חיבת המקום עליהם, כדאשכחן שנעשה זה הנס תמיד. שלא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם⁹⁸. והואיל ואיתרחיש להו ניסא בעיקר הענין, שנגאלו גאולה שלימה מיד שונאיהם, שהיו אומרים לישראל – כתבו לכם על קרן השור, שאין לכם חלק באלוקי ישראל⁹⁹ וגזרו כמה שמדיות¹⁰⁰ ועכשיו שנגאלו ונעשה להם נס גדול – ששלטו, לכך נעשה להם ג"כ נס זה בענין הנרות, שהוא עדות לישראל שהשכינה שורה בהם, כדדרשינן נמי לענין – נר מערבי – ¹⁰¹ אלא שאחר מיתת שמעון הצדיק – אפילו נר המערבי – לפעמים היה כבה והולך, לכך נעשה להם נס בזה הענין ממש באותן הימים – שהיה עת רצון – להודיע שחזרו לחיבתן הראשונה¹⁰² כן נ"ל ונכון".

הרי, מדברי רבנו הנ"ל, מתברר, כי עיקר הנס היה – **להודיע שחזרו לחיבתן הראשונה** – א"כ הדברים ברורים-ומאירים. כשראו כולם: **שנעשה להם נס זה, ודלקו הנרות באופן**

נסי, יותר משיעורן, ראו הכל והבינו, שהקב"ה החזיר העבודה לדביר-קדשו, ואשי ישראל – עבודתם והדלקתם, הכל קיבל ברצון, בהשראת השכינה ביניהן!

יש מקום להוסיף ולומר: כי הלשון שתיקנו חכמים בהודאת "על הנסים" – וטמאים ביד טהורים – שרבים תמהו עליו¹⁰³ – וכן, על שלא נזכר בהודאה זו במפורש – נס פך השמן? מסתבר עתה, הכוונה בלשון זו היא: **הטמאים, שאפו לטמא ולהשבית העבודה בבית המקדש ולהשכיח תורת ישראל, נמסרו ביד טהורים – שהחזירו את תורת העבודה במסירות נפש – בטהרה.**

סיכום

נמצינו למדים, שלש נקודות עיקריות, במהותו היסודית של נס החנוכה:

- א. **פינוי המקדש מן ההרוגים והטומאות.**
- ב. **טהרת המנורה וקדושתה.**
- ג. **החזרת העבודה לבית המקדש.**

שלושת הנקודות מורות על ענין אחד – ששורשו אחד וענפיו מרובין. שרשו: החזרת העבודה על כנה – וענפיו: נס הנצחון, נס חנוכת-המזבח ונס חנוכת המנורה.

בהודאת "על הנסים" קבעו חכמים: על הנסים - בלשון רבים. בהלכה קבעו: "פרסומי ניסא" - נס אחד! אכן, נסים-ונס לפנינו. **נסים הרבה ששורשם – נס אחד וכולם מתמקדים בחנוכה – חנוכת המזבח – וחנוכת המנורה.** הם הם, יסודו ועיקרו של החזרת כבודו של הבית הגדול והקדוש. הם הם, יסודה ועיקרה של עבודת המקדש במקדש. **החזרת העבודה על כנה בבית המקדש, מהווה את מהותו העיקרית של נס חנוכה, שנתגלה לעין כל, בנס הדלקת פך השמן מעצמו.**

נס זה של החזרת העבודה לדביר הבית, היה משאת נפשם העיקרית של החשמונאים ומטרתם הנכספת¹⁰⁴. על כך גזרו מלכי יוון, ועל כך נלחמו נגדם גיבורי חילות בית חשמונאי – במסירות-נפש, בהנהגת הכהנים¹⁰⁴. בזכות זאת זכו לנצחון הגדול¹⁰⁵ ולכל הנסים. בזכות זאת התגברו על אויביהם ומבקשי נפשם. שחררו את בית המקדש מעול זרים, ומיד ממש, בעצם המלחמות הנוראות¹⁰⁶, נגשו אל המפעל הגדול: **"לחטא¹⁰⁷ ולסהר¹⁰⁸"** את הבית¹⁰⁸ ולהקריב עליו את קרבן התמיד¹⁰⁹. על כן: **תיקנו מנורה חדשה בדרך נפלאה ומיוחדת.** על פך: **ביקשו ומצאו, פך שמן טהור חתום בחותמו של כהן גדול.** כך זכו לחדש ולהחזיר את העבודה על מכונה. נעשה להם נס גדול, שהוא-הוא הנס הקבוע והקדמון: **עדות היא לכל ישראל ולכל באי-עולם, שהשכינה שורה בישראל.**

נמצינו למדים: **כל הטעמים של חג החנוכה, מתלכדים ליסוד אחד, שהוא-הוא המונח במהותו הפנימית והנשגבה של החג.** נס המלחמה והנצחון של המעטים נגד רבים, מתלכד

עם מופת נס חידוש העבודה, והחזרת עבודת התמיד-המזבח והמנורה ע"י הכהנים הטהורים, בקדושה ובטהרה.

משהעלו הכהנים את הנרות במנורה שבהיכל – האיר עליהם אור חדש, אור ישועה וגאולה, היתה השמחה גדולה – שמחת תנוכת הבית, התלכדה עם שמחת תנוכת המזבח, ושתיהן גם יחד קבלו את ביטויין העליון, בנס הדלקת המנורה מפך השמן.

אור גדול – אור ישועה, נגה על המקדש ועל חצרותיו, על הכהנים ועל כל העם – נס לדורות!

יהי רצון: שנזכה להודות ולהלל על הנסים ועל הנפלאות ועל התשועות ועל המלחמות, בימים ההם, בזמן הזה, ואז נשיר שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו, במהרה בימינו בקרוב. אמן כן יהי רצון¹¹⁰.

ולד' הישועה¹¹¹.

1. שבת כ"א ע"ב. המקור: מגילת תענית (פרק ט'), [להלן השתמשנו במגילת תענית מהדורת צ. ליכטנשטיין – מהדורת צילום – ירושלים, תשל"ג. ומהדורת הגר"מ גראסבערג, לבוב תרס"ו].
2. שם זה של חג החנוכה, מובא ע"י יוסף בן מתתיהו: קדמוניות היהודים (תרגום א. שליט) כרך ג', ספר י"ב, עמ 62. ראה להלן הערה 41.
3. ראה: שדה חמד – אסיפת דינים, ערך חנוכה. עיין במיוחד בספר המועדים בהלכה לגאון רש"י ז"ל, – שסיכם ועמד על כל הפרטים של סוגיא זו, בבהירות והרחבה, ועי' שם עמ' קנ"ז, הערה 11, שציין מקורות הספרות התורנית, הדנים בנושא זה.
4. פסיקתא רבתי (מהדורת וורשא, תרע"ג), פרשה ב', פיסקא דחנוכה. (שמו"ר, נ"ב, ב') ראה גם אור הגנוז לכ"ק אאמ"ר זצ"ל, עמ' י"ז.
5. מגילת תענית שם: "מה ראו לעשות חנוכה זו שמנה ימים? אלא, בימי מלכות יון, נכנסו בני חשמונאי להיכל ובנו את המזבח וסדוהו בסיד וכו'". אור זרוע (לר"י מוינא) ח"ב, סי' שכ"א: "ולפיכך נקרא חנוכה, ע"ש חנוכת המזבח שנסתר ובנאוהו". חשמונאים א', ד', נ"ד [ציינו המקורות, עפ"י המהדורה המסורתית, השווה: מקבים א', ד', נ"ו, נ"ח, מהדורת כהנא, ומהדורת הרטום, שם, נ"ו, נ"ט]. "ויחוגו את חנוכת המזבח שמונה ימים" (וכן שם פסוק נ"ז). חשמונאים ב', י': "ויהי אחרי טהרם את הבית ויעשו מזבח חדש, ומאת ה' היתה זאת לחטא (ראה להלן הערה 107) את הבית בעצם היום הזה". קדמוניות שם: "ויהודה חגג עם בני עירו את חידוש הקרבנות בבית המקדש – במשך שמונה ימים" (ראה להלן הערה 41). יוסיפון (מהדורת הומינר, ירושלים, תשט"ז), עמ' פ"ה: "ויעשו חנוכת המזבח בחדש כסלו בחמשה ועשרים בו". רש"י מגילה ל' ע"ב. ר"ן שם. דרכי משה (לרמ"א) טואו"ח סי' תר"ע. מהרש"א (ח"א), שבת כ"א ע"ב. [ויש לתקן שם במקום בראשית רבה צ"ל פסיקתא רבתי] תויו"ט מגילה, פ"ק ג', מ"ו, והמועדים בהלכה עמ' ק"סיקס"ד. יתכן גם שלזאת התכוון הפייטן בפיוט – "מעוז צור – חנוכת המזבח".

6. בספר חשמונאים ב', פרק א' – באגרת יהודה ובית דינו, אל היהודים אשר באלכסנדריה – נזכר כ"פ, הטעם לחג החנוכה, וכינויו – "כחג טהרת המקדש – וחינוכו", והקבלת החג, לחג הסוכות [ראה שם, והשווה גם: מהדורת כהנא – מקבים ב', א', י"ח ועוד, ומהדורת הרטום שם]. פסיקתא שם: "חנוכת המקדש מה שקראו בענין – מזמור שיר חנוכת הבית לדוד וגו'" (תהלים ל'). [מעניין לציין, כי מזמור זה שנהגו לאמרו – בכל יום – לא נמצא בסידורים קדמונים. מנהג אמירתו בכ"י אינו נזכר בטוש"ע. אכן, באו"ח סי' קל"ג, כותב הטור לאמרו בחנוכה, וכ"פ רבנו דוד אבודרהם, לאמרו בחנוכה. גדולי הפוסקים – הגר"א (מעשה רב סעיף כ"ו) והרב בעל פנים מאירות ועוד, כתבו, שאין לאמרו בימי החול, רק בימי חנוכה. עי' גם בספר: כתר שם טוב (להרש"ט גאגין, קאידין – ליטא, תרצ"ד), ח"א, עמ' ל"ה-ל"ח].
- בפיוט: "אורך כי עניתני" – יוצר – לשבת שני של חנוכה (לרבי מנחם ב"ר מכיר) מסיים: "חנכו וכבדו את ההיכל... וירננו בהדליקים שמן זית, מזמור שיר חנוכת הבית", (סידור אוצר התפילות ח"ב). בספר מור וקציעה (להגר"י עמדין) כותב: "בטעם שם חנוכה, נראה לי דבר חדש [!] בעז"ה, שנקרא ג"כ על שם – חינוך ההיכל שהיה בזמן הזה, בימי חגי הנביא ככתוב בנבואתו" (חגי ב', י"ח). ראה עוד: חידושי מהר"י ענגיל, למסכת שבת (כ"א ע"ב), שהביא את דברי המהרש"א שם, והוסיף: "וכדמוכח נמי ממאי דקרינן בחנוכה בנשיאים" וכו'. ערוך השולחן סי' תר"ע. ועוד, ואכמ"ל.
7. תהלים ל'.
8. ראה בספרו של הרב הראשי, הגר"ש גורן (שליט"א) זצ"ל: תורת המועדים עמ' 186. ע"ע: מדרש לחנוכה (בתוך: בית המדרש לר"א ילינק, ירושלים תרצ"ח, ח"א, עמ' קל"ד). יש שכתבו: שהיתה זאת חנוכת כלי השרת. ראה בספר אבי הנחל (דרושים, להגר"י אייזיק מסלונים, קעניסבערג, תרט"ו). מגילת תענית שם: "ותיקנו בו כלי שרת" וכו'. טור או"ח, סי' תר"ע, ועו"ר. כן מצינו חנוכה, ע"ש – גמר מלאכת המשכן, שהיה באותו היום, – פסיקתא שם, ילקוט שמעוני, רמז קפ"ד. תויו"ט שם, ועוד, ואכמ"ל.
9. ראה דברינו להלן, בנוגע – להיכל. ועי' הערה 68 להלן, – מקום המצאותו של פך השמן החתום. ע"ע בספר שבת של מי (דף צ"ה ע"א) בנוגע לנוסח "כל השמנים".
10. רא"ם בביאורו על הסמ"ג (בהו"א) הלכות חנוכה. לבוש סי' תר"ע – תקרובת ע"ז – ותקרובת ע"ז מטמאה באהל. עי' בא"ר ובא"ז שם. פר"ח סי' תר"ע. זית רענן לילקוט פרי אמור. [ברמב"ם הל' אבוה"ט פ"ו, ה"ג – שטומאת ע"ז אינה אלא מד"ס וכ"ה דעת רוב הראשונים, וצ"ע, – אאמור"ר זצ"ל, באור הגנוז עמ' כ"א]. מעניין להביא את דברי הגמרא, במסכת עירובין ק"ה: המביאה את הפסוק מדברי הימים ב', כ"ט: "ויבואו הכהנים לפנימה בית ה' לטהר. ויוציאו את כל הטומאה" ופירש"י שם: "ויוציאו הטומאה – ע"ז ותקרובתיה שמטמאין באהל". וביוסיפון שם: "ויטהרו את הבית מגלולי הגויים" וכו'. (ראה להלן הערה 64).
11. רא"ם שם – (עשין ה'). ב"ח על הטור שם: "א"נ נטמא באהל המת, כשלא היה צמיד פתיל עליו" – ראה להלן הערה 79. העמק שאלה (להגאון הנצי"ב) פרי' וישלח, ועוד.
12. לטומאת גוי עצמו לא חששו, כי הרי גוי אינו מקבל טומאה בחייו, נזיר ס"א ע"ב, – רמב"ם הל' טומאת מת, פ"א, הי"ג.
13. תוס' שבת כ"א ע"ב, ד"ה "שהיה מונח" וכו'. רש"י שם ד"ה "בחותרמו" [כדיוק ב"י וב"ח שם]. רבנו מנחם המאירי, בית הבחירה לשבת שם (מהדורת הרב לנגה, ירושלים תשכ"ב, עמ' 95). ר"ן שם. ארחות חיים (להר"א מלוניל) הל' חנוכה. ועוד ראשונים, (עי' גם חידושי החת"ס לשבת שם). ועי' גם ערוך השולחן סי' תר"ע.
- 13א. שבת י"ג ע"ב, פ"ג ע"א. נדה ל"ד ע"א. (רמב"ם הל' מטמאי משכב ומושב, פ"ב הל"ו), וראה שיטות הראשונים שם ושם בענין – גזירת י"ח דבר – שהרי היתה מאוחרת מימי החשמונאים – שגזרו ב"ה וב"ש, והשיבו:

- דהיו שתי גזירות, הראשונה – שנכרי מטמא כזב ישראל, והאחרונה – של י"ח דבר – שכל גוי, אפי' תינוק – שאינו ראוי לזיבה מטמא כזב. (ראה ע"ז, ל"ו ע"ב). ראה גם מאמרו של ד"ר אברהם ארזי: "י"ח דבר שגזרו בו ביום" – קובץ תורה שבעל פה ירושלים, תשכ"ז.
14. בענין הטומאות האפשריות, ראה: רש"י חולין קכ"ג ע"א – בענין "לגיון העובר ממקום למקום". ראי' שם. הגר"מ גראסבערג (בביאורו למג"ת) עמ' כ"ז, הערה כ"א. ועוד.
15. ראי' שם, [ראה ספר ערך השולחן – למהר"י טייב (ליוורנו תקנ"א) סי' תרע"ג, ביאור דברי הרא"ם]. ב"ח שם, פני יהושע בחידושו לשבת שם, ד"ה "מאי חנוכה" וכו'. שו"ת חכם צבי סי' פ"ז. שרי חמד שם, סיכום כל השיטות בנדון.
16. יומא ו' ע"ב ועוד.
17. רמב"ם הלכות תמידין ומוספין, פ"ג, הל"י (עפ"י יומא נ' ע"א). ספר החינוך מצוה צ"ח. ע"ע בציונים שבהערה 15. עי' בספר קרית ספר על הרמב"ם שם, שכתב, שהלימוד לשבת ולטומאה – הוא מקרבנות צבור, שנאמר בהם: "עולת תמיד".
- מעניין לציין מה שכותב בסוגייה מרן האבני נזר – הביאו הגאון רמ"ד פלאצקי זצ"ל, בספרו כלי חמדה (פרשת בהעלותך) – "דהרי כללא הוא, דאין קרבן צבור דוחה את הטומאה, אלא דקבוע ליה זמן. א"כ זה דווקא אם איכא מנורה, שפיר הוי מצוה הקבוע לה זמן-להדליק המנורה בכל יום – ודוחה את הטומאה. אבל אם אין מנורה, הרי אין חיוב להדליק בה, כיון דליכא מנורה ליכא חיוב הדלקה. ונהי דאיכא חיוב לעשות מנורה, שיהא דולקים בה, מ"מ מצוה זו של עשיית המנורה, אין קבוע לה זמן ואינה דוחה את הטומאה. וכימי החשמונאים, שיבאו פריצים ויחללוהו [לשיטת הרמב"ן (ע"ז, נ"ב ע"ב), דכל כלי שרת בכלל זה, ועי' בספר אבי הנחל (הובא לעיל), שהביא ראיה לרמב"ן מהגמרא בנדרים ס"ב ע"ב – מעשה דבלשאצר] והוצרכו לעשות מנורה חדשה ולחנכה בהדלקה ראשונה. ולכן הדלקה הראשונה שהיא מחנכתה, היא בכלל מצות עשיית המנורה – שאין קבוע לה זמן בתורה ואינה דוחה את הטומאה". לדברים אלו נתכוונו גם הגר"מ זעמבא זצ"ל: במאסף – דגל התורה (וורשא תרפ"א, סי' כ' – אוצר הספרא). שו"ת כנף רננה סי' ע"ז. הגר"מ גראסברג (בביאורו למגילת תענית). [דברים אלו, מסייעים לשיטה שניציע להלן – כי החשמונאים חששו לכשרותה של המנורה החדשה, ומשום כך חיפשו (בדקו) שמן טהור דווקא].
18. שמות כ"ז, ויקרא כ"ד, ב'.
19. תורת כהנים פרשת אמור, פרשה י"ג. ספרי בהעלותך, פיסקא נ"ט. ירושלמי יומא, פ"ד הל"ז, אריכות דברים בנדון ראה: תורה שלמה (להגרמ"מ כשר זצ"ל), כרך כ', עמ' קמ"ה ובהערות שם – ס"ד, צ"ט, ק"ב. ראה שם גם, כרך כ"ג (ויקהל-פקודי), עמ' קנ"ו-קנ"ט, במילואים.
20. כ"א ע"ב.
21. ראה בנוסחאות למג"ת – (מהדורת צ. ליכטנשטיין).
22. תו"כ שם, שבת כ"ב ע"ב ורש"י ותוס' שם. מנחות פ"ו ע"ב, תוס' שם ד"ה "ממנה יהיה" וכו'. (יומא ל"ט ע"א, וברש"י שם ד"ה "והיה נר". חגיגה כ"ו ע"ב, ד"ה "מנורה" וכו'). ע"ע תו"ש שם, עמ' קמ"ו-קמ"ז.
23. תו"כ שם. שבת שם. מנחות שם. ועוד.
24. בתו"כ שם: הגירסא "שממנה יהיה מתחיל".
24. תו"כ שם, גמ' שם ושם (ע"ע תמיד פ"ו מ"א). [נס גר המערבי, הוא מן הנסים שנתערערו אחרי מות שמעון הצדיק. לפי ברייתא אחרת, נס זה, מן הנסים שבטלו מ' שנה קודם חורבן הבית, יומא ל"ט ע"א וע"ב]. נזכיר כאן לענין זה, גם דברי מדרש תנחומא (פרשת תצוה, פיסקא ג'): "...אמר ר' חנינא סגן הכהנים, אני הייתי משמש בבית המקדש, ומעשה נסים היה במנורה, משהיו מדליקין אותה מראש השנה, לא היתה מתכבה

עד שנה אחרת [בחומת אנ"ך להרחיד"א פ' תצוה, הביא את קושיית ר' יודאל הצרפתי (מכת"י), על מדרש זה היאך קיימו אז מצוות הדלקה? וכתב, שאולי הכוונה על נר המערבי בלבד, או שיש לומר, שהשמן היה קיים — והיה מקיים הדלקה — בחילוף פתילה חדשה. וראה מאירי וריטב"א שבת שם, ראה גם בביאור המאמרים למדרש תנחומא שם, (וורשא תרמ"א)]. "זפעם אחת לא עשו הזתים שמן, התחילו הכהנים לבכות (ס"א — לכבות). וא"ר חנינא סגן הכהנים, אני הייתי בבית המקדש — ומצאתי מנורה דליקה יותר, ממה שהיתה דליקה כל ימות השנה" וכו'. והנה: כאן לא מצינו שקבעו חג על נס זה, ומה ראו על כך בחנוכה? כן לא מצינו, שקבעו חג על: ה"עשרה נסים שנעשו לאבותינו בבית המקדש" (אבות פ"ה מ"ה. יומא כ"א ע"א). או על הנזכר בכריתות ה' ע"ב: "רבי יהודה אומר: שמן המשחה שעשה משה במדבר, הרבה נסים נעשו בו מתחילתו ועד סופו" וכו'.

25. שבת כ"א ע"ב.

26. על השינויים, ראה נוסחאות למג"ת שם. שאילתות עמ' ל"ח. בה"ג (הידלסהיימר) עמ' 164 (מהדורה מחודשת, ירושלים, תשל"ג), הוצאת מק"נ.

27. ראה ספר עזרת כהנים (להגרי"י פיינברג) — באורים על מסכת מדות (ורשא תרל"ג-ז), פרק ב' מ"ה, שתמה כן. עי' בס' תורה שלמה כרך כ"ג במילואים, עמ' קנ"א, מה שהביא בשם הגר"פ פרלא (מכת"י) דכתב: "אשתמיטי" (כוונתו לבעל בנין שלמה סי' נ"ג הלכות חנוכה. שהקשה, מה דלא הוצרכו לנס חנוכה, לשמן של חביתין ונסכי התמיד, ועיי"ש מה שתירץ), דברי רש"י ריש עירובין שכתב: דשמן המנורה היה בהיכל [הדבר תמוה, כי לא נמצא ברש"י, וראה בתו"ש שם] עיי"ש, והא מוכרח דהא השמנים היו בלשכת בית השמנים, כדתנן בפ"ב דמדות מ"ה עיי"ש, ומה ענינם להיכל, שאמרו — טמאו כל השמנים שבהיכל — . מבואר, דרוקא אותן שבהיכל טמאו, אבל אותן שבבית השמנים לא נטמאו, וא"כ לא היה הנס אלא במנורה ופשוט וראה להלן בדברינו. ע"ע בס' תבנית היכל, (להרי"י ליאון, אמ"ד, ת"י).

28. תמיד ל' ע"ב.

29. שם ל"ג ע"א.

30. פרק ב' מ"ה, ועוד. עי' בגליון הש"ס למרן הגאון רעק"א בשבת שם, שצוין על דברי הגמרא הנ"ל, לעיין ברמב"ם, הלכות בית הבחירה פרק ה', הלכה ח', ושם כותב הרמב"ם, ענין ד' לשכות — ולשכת השמנים בתוכן, יתכן שהתמיהה האמורה היתה קשה ג"כ לו, ולכן צוין לשם, ראה לעיל הערה 27. ע"ע תשובת בתי כהונה (אומיר, תצ"ו) ח"א. בבית ועד, סי' א'. אליו צוין הגרעק"א שם.

31. ראה במפרשים שעמדו על התבטאות זו.

32. יש מהראשונים: רבנו מנחם המאירי ועוד, שפירשו — שהלשכה היתה משמשת לנסכים ומנחות (מאירי מדות שם, מהדורת הרב א. סופר, ויין תרצ"ד). אולם בס' שלטי הגבורים (לרבי אברהם משער אריה, מנטובה שע"ב), פרק ג', הביא הגירסא שהיתה לפניו: "היו נותנין יין ושמן לנסכים למנורה ולמנחות". לענין זה גם ראה הערה 27. ראה עוד תוספתא פ"ק דיומא. "כל הלשכות שבמקדש, רשות היחיד לשבת ורשות הרבים לטומאה, חוץ מלשכת היין והשמן, שיש לה שני פתחים, זו כנגד זו. אבא שאול היה קורא אותה — לשכת בית שמניא".

33. ראה דק"ס יומא ט"ז ע"א, ובהגהות שם.

34. כתב התויו"ט מדות, פרק ד' מ"ו: "אע"פ ששם — היכל — הונח, על מה שלפני בית קודש הקדשים, ונקרא בכתוב — קודש — או — אהל מועד במשכן — , אבל חז"ל, על צד ההשאלה, רגילים לקרוא לכל הבנין גס-יחד בשם הפרט — היכל". ע"ע בתויו"ט שם, פ"ד מ"ד. עזרת כהנים (הובא לעיל) פ"ד מ"ו. ספר

- הר המוריה על הרמב"ם (וורשא, תר"נ), הלכות בית הבחירה פ"א, אות י"א. ביאורי הגר"פ פרלא לספר המצות לרס"ג ח"ג, עמ' רכ"א (בפרשה ס"ג).
35. "כי בני הגולה בונים היכל לה" וגו' (עזרא ד', א') וכן: "ולאמר לירושלים תבנה והיכל תוסד" (ישעיה מ"ד, כ"ח): "טמאו את היכל קדשך" וגו' (תהלים ע"ט, א'). ועוד.
36. ראה לעיל הערה 34. עדויות פ"ח מ"ו.
37. פסחים פ"ז ע"א: "אלו ואלו מעלה עליהן הכתוב, כאילו נבנה היכל בימיהן". ספרי פרשת ראה פסקא ס"א. וע"ע, סוטה ל"ג, ע"א, ועוד.
38. יוסף בן מתתיהו: תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים (הוצאת ד"ר י.ג. שמחוני), עמ' 303 ועו"ש פעמים רבות, וכן בכל ספריו.
39. שם.
40. פסוקים 67-68: "ויבקשו שמן זית להדליק המנורה ולא מצאו כי אם צלוחית אחת, אשר היתה חתומה בטבעת הכהן הגדול, וידעו כי היתה טהור, והיה בה כשעור הדלקת יום אחד. ואלקי השמים אשר שכן שמו שם, נתן ברכה והדליקו ממנה שמונה ימים". ראה גם במדרש לחנוכה (בבית המדרש לר"א ילינק, ח"א, עמ' קל"ד). [על עתיקותה של מגילת אנטיוכוס, ראה להלן הערה 82].
41. פסיקתא רבתי שם, (נביא גם להלן). בברכת ההודאה: "על הנסים". בספר המקבים (הוא ספר החשמונאים) א', ד' ל"ד"ט, אנו קוראים: "ויהודה אמר לאחיו: הנה נגפו אויבינו נעלה לטהר את המקדש ולחנכהו (ראה לעיל הערה 6). ויקהל כל המחנה ויעלו הר ציון וכו' ויטהרו את המקדש וכו' ויקחו אבנים שלמות על פי התורה ויבנו מזבח חדש כראשון. ויבנו את המקדש וכו' ויעשו כלי קדש חדשים ויביאו את המנורה וכו' ויקטרו על המזבח, ויעלו את הנרות אשר במנורה ויאירו בהיכל וכו' וישכימו בבוקר בחמשה ועשרים לחודש התשיעי הוא חדש כסלו, בשמונה וארבעים ומאה שנה וכו' ויעשו את חנוכת המזבח ימים שמונה, ויקריבו עולות בשמחה ויקריבו זבח שלמים ותודה. ויפארו את פני היכל בעטרות זהב ובמשבצות, ויחנכו את השערים והלשכות ויעשו להם דלתות, ותהי השמחה גדולה בעם מאד ותטר חרפת גוים. ויקים יהודה ואחיו וכל ישראל להיות ימי חנוכת המזבח, נעשים במועד שנה בשנה שמונה ימים, מיום חמשה ועשרים לחדש כסלו בשמחה וגיל". הנה כי כן, לא נזכר בכל המסופר על נס פך השמן. וכן גם במקבים ב', י', א': "ומקבי ואשר אתו שבו ויכבשו בעזרת השם מנהיגם את המקדש ואת העיר וכו' וכטהרם את המקדש, עשו מזבח אחר ואבנים משלהבות, ויוציאו אש מהן ויביאו קרבנות וכו' ויעשו קטורת ונרות וישימו את לחם הפנים. ואחרי עשתם כל אלה, התנפלו לפני השם ויתחננו לבלתי הביא עליהם רעות כאלה עוד. ובשובם לחטא ייסרם ברחמיו ואל יתנם עוד בידי מחרפים ועמים זרים. וביום אשר טמא המקדש בידי הנכרים ביום ההוא, היה טהור המקדש בעשרים וחמישי בחדש ההוא, הוא כסלו. ויחוגו את שמונת הימים בשמחה — כחג הסוכות, בזכרם את רעתם לפני זמן מה — כחג הסכות בהרים ובמערות כחיות השדה. ועל כן בענפי עץ עבות ובענפי הדר, ובכפות תמרים בידיהם, הודו לאשר הצליח בידם לטהר את מכונו. ובדעת כולם נמנו וקבעו לכל עם היהודים לחג, מדי שנה בשנה את הימים האלה" וכן אנו מוצאים בספר קדמוניות (שם): "ויהודה חגג עם בני עירו את חידוש הקרבנות בבית המקדש, במשך שמונה ימים וכו' וגדולה היתה כל כך חדותם על חידוש מנהגייהם, שניתנה להם הרשות לאחר זמן רב בלי שציפו לכך, לעבוד את אלהיהם, עד שחוקקו חוק לדורות, לחוג את חידוש העבודה במקדש, במשך שמונה ימים. ומאותו הזמן ועד היום, הננו חוגגים את החג וקוראים לו — חג האורים. ונראה לי שנתנו את הכינוי הזה לחג, משום שאותה הזכות (לעבוד את ה' אלקינו), הופיעה בלי שקיוונו לה". ראה גם ביוסיפון שם, (הובא לעיל הערה 5) שאין שם כל זכר לנס פך השמן.

42. ראה להלן.
43. פרק ט'.
44. ראה גם נוסחאות שם.
45. ברור דברים בקשר להשמטת ניצחון החשמונאים, ע"י חז"ל במסכת שבת, שרבים עמדו על מדוכה זו, ראה מאמרו של הרב מרדכי הכהן זצ"ל: "יחס חז"ל לחשמונאים", מחנים ל"ז, חנוכה תשי"ט. ומאמרו של א. יערי ז"ל: האמנם נשתכחה גבורת החשמונאים מחנים ס"ד, חנוכה תשכ"ב.
46. שם.
47. בנוסחאות שם שבעה, ולכאורה כצ"ל, וכ"ה בנוסחאות למג"ת שם. בספר צפנת פענח (להגאון מרגאצ'וב) ח"א, הלכות חנוכה, פ"ג, הל"ב, הקשה על גירסא זו בפסיקתא: "ולמה לן שמונה? וצ"ל כך, דאז לא הדליקו רק נר מערבי לבד, והשיפודין היו כגולמי מתכת דלא מקבלי טומאה [ראה להלן הערה 48א], רק כיון שדלק יום אחד, שוב מקרי שם כלי עליו וכו', לכך למחר היה צריך שפוד חדש".
48. ראה מאמרו המעניין של ה. שטראוס: גורלה וצורתה של מנורת החשמונאים, בתוך: ספר ארץ ישראל (פרטומי החברה לחקירת א"י) ספר ו', תשכ"א, עמ' 122-129.
- 48א. יש מהאחרונים שהקשו: הרי שיפודין היו פשוטי כלי מתכות שמקבלין טומאה, — (כלים פ"א מ"א, ועוד) [ראה אור הגנוז שניבא להלן] אמנם י"ל, דהשיפודין היו רק גולמי מתכת [ראה לעיל הערה 47] וגולמי מתכת אמק"ט (כלים שם, מ"ג, ועי' ברע"ב ובתוי"ט שם, רמב"ם הלכות כלים פ"ח, הלכה ב' — עפ"י תוספתא טהרות וגמרא חולין כ"ה ע"א). ויתכן שמשום כך לא עשו בשיפודין גביעים, כפתורים ופרחים (ראה מנחות כ"ח ע"א: "אינה באה זהב, אינה באה גביעים, כפתורים ופרחים", וברש"י שם: "אינה באה גביעין — אינה צריכה לבא גביעים; כפתורים ופרחים". וראה תוס' ע"ב שם, ד"ה "שפודים" וכו' וש"נ. עי' רמב"ם הל' בית הבחירה פ"ג, הל"ד ובמל"מ שם, באחרונים כאן), כדי שישארו גולמי מתכת, ולא יקבלו טומאה. לעצם הדין אם גביעים וכו', מעכבים בעשיית המנורה (של שיפודים), נראה דאינו מעכב, כן משמע בהרבה מהאחרונים. ראה מנחת חינוך מצוה צ"ח. ש"ך יור"ד סי' קמ"א, ס"ח. שו"ת שאילת שלום (מהדו"ק) סי' י', שו"ת ר"ח הכהן רפפורט, חיו"ד, סי' כ"ה. ועוד.
49. אור הגנוז שם, ויש לתקן עפ"י האמור.
50. ראה לעיל הערה 47.
51. ראה דברינו להלן, בענין — קביעת החג — שמונה ימים וכו', והערה 67 שם.
52. עי' בזרע אפרים על הפסיקתא שם, ועוד.
53. משנה כלים, פ"ב מ"א ופט"ו מ"א.
54. על הלבוש הלכות חנוכה סי' תר"ע. כן הקשו, עוד אחרונים.
55. משנה שם, פרק י"ג מ"ו, ראה מפרשים שם.
56. מנחות כ"ח ע"ב.
57. ראש השנה כ"ד ע"א וע"ב.
58. עבודה זרה מ"ג ע"א.
59. ראה גם: הערוך ערך בעץ. תרגום ירושלמי לביטוי: "ואת הבדיל" (במדרב ל"א, כ"ב). תרגום יונתן ליהזקאל כ"ב, י"ח.
- 59א. עי' התורה והמצוה סי' רי"ח. העמק שאלה — לשאילתות, פר' וישלח, סי' כ"ו, אות י"ז, לבוש מרדכי (להגר"מ אפשטיין זצ"ל. על סוגיות במסכת זבחים. ירושלים תרצ"ו) סי' י"ג, דף ל"ט ע"ב.

60. רבו הנוסחאות והדעות בנדון, אם יש לגרוס בעץ-בדיל, או בעץ, ראה דק"ס שם ושם, ולכאורה היה נראה לענ"ד לומר, דיש לגרוס בעץ — בדיל, — דאל"כ: אינו מובן מה השיבו חכמים לר"י ב"ר יהודה —, וכן נראה גם ממשמעות לשון הרמב"ם (בית הבחירה פ"א הי"ח וי"ט) ויש לעי' ואכמ"ל. ע"ע אסיפת זקנים למנחות שם, (בצ"ק). ותוס' רי"ד לע"ז שם.
61. ראה בספרים המובאים לעיל הערה 3.
62. כתבו התוס' (במסכת שבת כ"ד ע"א ד"ה "מזכיר"): "דעל הנסים הוראה היא ולא תפלה". [הודאה זו, באה בנוסח מקוצר, במסכת סופרים (פרק כ'), וראה תוספתא, ברכות (פ"ג אות י"ד). ירושלמי, ברכות (פ"ז מ"ה), בבלי, שבת (שם) ופירש"י שם — ד"ה "לומר על הנסים", שאילתות (פרשת וישלח, סי' כ"ו). בה"ג, הלכות חנוכה, ועוד]. ראה הרוקח הל' חנוכה סי' רכ"ה (קכ"ז), שיוחנן כ"ג יסד הודאה זו. וראה גם מדרש לחנוכה, שם, עמ' 135.
63. בנוגע לנוסחאותיה של הודאה זו, ראה סדור רב עמרם גאון וסדור רב סעדיה גאון, והשוואתן בסידור אוצר התפילות ח"א.
64. עי' לעיל הערה 10 בדברי רש"י שם. יש שהסמיכו דבריהם לדברי רש"י לבראשית כ"ד, ל"א: "ואנכי פניתי הבית" ופירש"י — מעבודת אלילים [עפ"י ב"ר שם]. ראה גם סידור ר"ש מגרמיזא (ירושלים תשל"ב, עמ' קצ"ז, שכתב: "ופנו את היכלך — מגילולים ושיקוצים ששמו בו יוונים").
65. ראה בספר זרע יעקב על מסכת שבת (למהר"י גינצבורג פראג תקע"ד), עמ' י"ג, ד"ה "ומדי דבריו וכו'".
66. ראה לעיל הערה 3.
67. בית יוסף סי' תר"ע. אמנם הקדימוהו בזה; הרא"ה מלוניל בארחות חיים (הלכות חנוכה). מאירי לשבת כ"א ע"ב (בנדפס עמ' 95): "ולילה הראשון שלא היה שם נס" וכו'. עי' גם רא"ם שם.
68. רבו השיטות בנוגע למקום המצאותו של פך השמן (ראה גם בדברי הראשונים, המובאים בהערה 10, 13). במדרש חנוכה (בית המדרש לילינק, ח"א, עמ' קל"ה), שהיה מונח תחת המזבח. בארחות חיים שם: "שהיה מונח בתוך שידה קבועה בכותל, שלא היו יכולים אויבים להסיטה". בפיוט לרבי מנחם ב"ר מכיר (יוצר לשבת שני של חנוכה — הנדפס בסידורים): "... חיפשו ומצאו בשיתין שיש נסמן בטמן" [מתאים קצת לדברי המדרש הנ"ל]. מענין להביא דברי הגר"מ גראסבערג, בביאורו למג"ת שכתב: "נראה לי, שזה הפך של שמן, היה צלוחית של שמן המשחה, וכדאיתא בברייתא דמלאכת המשכן פרק ד', שמקום היה בבית קרשי הקדשים, ושם היה נתון צלוחית של שמן המשחה כחותם של כה"ג". הקדימוהו בהשערה זו, בעל קב הישר (להרצ"ה קאידנובר) פרק צ"ו, לכאורה, השערה זו צ"ע, דהרי במפורש שנינו: "במקדש שני מי הוה ארון? והתניא, משנגנו ארון נגנזה עמו צנצנת המן, וצלוחית של שמן המשחה" וכו'. (יומא נ"ב ע"ב, וש"ג). וראה בספר שבת של מי (על מסכת שבת כ"א ע"ב), שפירש כוונה אחרת בדברי הקב הישר עיי"ש.
69. ספרי ר"פ עקב. בראשית רבה פט"ז.
70. בספר אורות התורה פרק — תורת חו"ל ותורת א"י — סוף קטע ז' (מהדורת ירושלים ת"ש).
71. ראה לעיל הערה 64.
72. ירושלמי בבא בתרא, פרק ה' ה"א. בבלי נזיר, ס"ה ע"ב.
73. סנהדרין מ"ז ע"ב.
74. תוספתא בבא בתרא, פרק ז'.
- 74א. מסכת סופרים פרק כ' ה"ו.
75. ראה מסכת מדות פ"ב מ"ג. מדרש לחנוכה שם, עמ' 140. מגילת אנטיוכוס ועוד.

76. חשמונאים א', א', כ"ב-כ"ג: "...ויקח את מזבח הזהב ואת מנורת המאור ואת כל כליה. ואת שלחן המערכת ואת הקשות ואת המזרקות ואת כפות הזהב ואת הפרוכת ואת העטרות ואת עדי הזהב אשר לפני ההיכל ויפצל ההיכל וכו'." (חשמונאים, מהדורת כהנא. השווה גם מהדורת הרטום). קדמוניות שם, (עמ' 56): "... וכך שרד ורוקן את בית המקדש... והריק גם את האוצרות הגנוזים, ולא השאיר דבר ממש". ע"ע רש"י ע"ז, מ"ג ע"א, ד"ה "שאף הוא" וכו'.

א.76. ראה התיאור המחריד בספר יוסיפון (פרק ל"ט, עמ' קל"ז. הוצאה הנ"ל): "ויהי בחודש הרביעי, וילחמו הכהנים עד שבעה עשר בו, ויהי ביום הצום בהעלות המנחה, ויקריבו הכהנים, הזבחים והעולות לפני מזבח ד', וגם פומפיוס הקריב את איל הברזל, לנגח מגדל ההיכל. ויך את המגדל וישמיטהו ארצה, ויפתח את קרני ההיכל, ויעל ראשונה... ואחריו עלה פוריאוס ופאוסתוס ופוניאוס... וחרבותם שלופה בידם. ויבואו אל ההיכל — בעת אשר הכהנים זוכחים את הזבח ומקריבים את העולות לפני ד'. ויצעדו בתוך ההיכל, הלוך והכות בכהני ד' — והמה עוברים בעבודת ד', ולא חררו הכהנים ולא פחדו מן החרבות השלופות, ולא רגזו מן הפגרים הנופלים בתוך היכל ד' — אבל על הפגרים הלכו הכהנים לעבוד את עבודת ד', ולזבוח זבחי ו לעולות עולותיו ולהקריב קרבנותיו. ויאמרו הכהנים איש אל רעהו: 'חזקו ונתחזקה כהני ד', ונהרג לפני מזבח ד'!!! כי טוב לנו למות במשמרתו ולא נעזב את משמרת ד', ולא נשליך את עבודתו מנגדנו'. ויעשו כן, וילכו כהני ד' בלא פחד ובלא יראה בתוך צער המלחמה, כאשר ילך איש בעומק השלום, והיה כנפול הכהן המקריב את זבחו. יבוא כהן אחר תחתיו, ויקח מידו את הקרבן ויקריבהו הוא. ובהרג גם הוא — ובא רעהו ויעש כמעשהו, עד תום כל עבודת ד' מיד הכהנים ביום הצום. ויהרגו הכהנים — כולם חגורים בד אפוד, ומלובשים בבגדי קודש, ויפלו פגרי חללי הכהנים על פגרי זבחיהם, ויתערב דמם בדם הזבח. וימותו כלם בקדושה לפני מזבח ד'".

77. דברי מתתיהו: "ומסרו נפשותיכם על ברית אבותיכם" (חשמונאים א', ב', נ'). ראה ביחוד מאמרו של הסופר י. ל. גירשט ז"ל: קדוש ד' במלכות חשמונאי. בתוך: מחנים מ"א (חנוכה, תש"ך) — המוקדש כולו לקדוש ד' בישראל.

78. ראה פסחים פ"ז ע"א, וצרף לכאן.

א.78. ראה שו"ת פני אריה (מובא בהגהות ר"מ גראסבערג שם, עמ' 52, הערה י"ט).

79. ראה לעיל הערה 11 בציטוט דברי הב"ח, אמנם לכאורה, יש להקשות על דברינו, מגמרא מפורשת במסכת חגיגה (כ"ה ע"א) האומרת: ד"אין הקדש ניצל בצמיד פתיל". א"כ לפי יסוד זה, גם אם ב"טומאת אהל" עסקינן, הרי שוב נטמא פך השמן. ומה הועיל לו — חותמו של כ"ג — [צמ"פ]. על דברים אלו שהקשה הרה"ג המצויין, ר' ישראל נאה שליט"א (מצורבי מכוון הרי פישל), השיב כבוד הגאון מהר"ח צימרמן (שליט"א) זצ"ל: שדין זה אינו אלא מדרבנן — ומעלה הוא שעשו בקדש [ראה גם לעיל הערה 10א, בענין גזירת י"ח דבר, וצרף לכאן], וכן משמע גם מדברי הרמב"ם שהוא מדרבנן (הל' פרה אדומה פי"ד, עיי"ש). [אמנם כמה מהאחרונים, כתבו שדין זה מהתורה הוא. עיי' בס' שיח יצחק להגריי נוניס-ואיס, חידושים על מסכת חגיגה, ליוורנו תקמ"ט. שו"ת שואל ומשיב מהדרי"ק, ח"ג, סי' מ"ג]. והטורי אבן בחגיגה שם, תפס לדבר פשוט שהוא מדרבנן, ושוב כתב: שאולי הוא מן התורה מק"ו מחטאת, עיי"ש, [והראנו בזה הגאון ר' אליעזר שפירא זצ"ל, מה שכתב בזה בשו"ת אור המאיר (להגרי"מ שפירא זצ"ל) סי' ז', דהנה הוא, תמה שם וכתב: "דהא קיי"ל דכל הכלים, אפי' כלים שאינם מקבלים טומאה, אם עשאן גולל לקבר טמאים, וכמבואר, במשנה דאהלות (פ"ב) ושיטת רש"י בעירובין (ט"ז ע"א) וכ"ה בשו"ת הרשב"א (סי' תע"ז), — דאפי' לאחר שניטל מן הקבר, עדיין הוא בטומאתו הראשונה. וא"כ הרי כל כלי חרס ראוי לקבלת טומאה, ואמאי חוצץ בפני הטומאה, והרי אם הוא ראוי לטומאת מדרס, אינו מציל באהל המת, ק"ו לטומאת גולל שהוא ממין טומאת המת, שלא

יהיה מציל" וכו']. ואם נקבל בזה דבריו, הרי זה ג"כ דרבנן, אלא שיש להסתפק דאולי בגולל ודופק, לא גזרו רבנן אפי' בהקדש, וישל"ע. (ע"כ דברי הגר"ח שליט"א זצ"ל).

ונראה לומר, דהנה לפי דברי התוס' במנחות (פ"ח ע"א, ד"ה "אף לדבריכם" וכו', ותוס' שם פ"ט ע"א, ד"ה "חצי לוג" וכו'), משמע דהשמן למנורה היה צריך לקדשו בכלי שרת, ואם לא נתנוהו בכלי שרת אינו קדוש [ואין גם לומר, דשמן שבפך כבר נתקדש בכלי שרת, ואח"כ שמוהו בכלי, דהרי התוס' שם (דף ח' ע"א, ד"ה "ולרבי חנינא" וכו') כתבו: "דהיה גנאי להוציא לכלי חול אחר שנתקדשה" וכו'. ע"ע בתוס' שם (דף פ"ח ע"ב, ד"ה "אי לסוטה" וכו'): "דאחר שנתקדשו בכלי שרת, לא משימינן להו בכלי חול, משום דמיגניא מילתא. וי"ל דהני מילי בדבר הקרב למזבח". וכבר נתבאר באחרונים, ראה במיוחד שו"ת אבני נזר סי' תק"כ, דהמנורה הוי בגדר מזבח]. וא"כ: השמן שבפך עדיין לא נתקדש כלל, ולכן נראה לענ"ד לומר, שאינו נכלל בדינא דגמרא (חגיגה הנ"ל), ומשום כך ניצל בצמ"פ. ודו"ק. [ראה גם להלן הערה 95, בענין צמ"פ להציל מטומאת זב].

80. הצעת הדברים, לפני שלושה מאוני הדור, היושבים על מדין, וכולם הסכימו – שניתנים הדברים להיאמר, והורמא נקיטא בשיפולי גלימתן של ראשונים לברר הדבר, שתורה היא, וללמוד אני צריך.

81. ראה לעיל הערות 10-15.

82. במקורות נקראת מגילה זו, גם בשמות: מגילה יוונית, מגילת בית חשמונאי, וראה להלן.

82א. פסוק 66. קטע זה מופיע גם במדרש לחנוכה שם, עמ' 141.

83. מגילה זו, היא היא הנזכרת במקורות שנציין להלן, בשמות נוספים, ולא כפי שסברו כמה מגדולי-הזמן,

שהכוונה במקורותינו היא, לספר החיצוני מקבים (חשמונאים). על קדמות המגילה, כבר הסכימו רוב החוקרים

– גדולי ישראל – בדורות האחרונים, המייחסים אותה לתקופת התנאים, ויש אף המייחסים אותה –

לתקופה שלפני חיבור ספר המקבים. (ראה באנציקלופדיות השונות, ערך זה). עפ"י כל הדעות נתחברה

המגילה בא"י. עפ"י המסורת – המגילה הזאת – מיוחסת, כמוה כמגילת תענית, ל"זקני בית שמאי ובית

הלל" (ראה מסכת שבת י"ג ע"ב: "ת"ר, מי כתב מגילת תענית? אמרו, חנניה בן חזקיה וסיעתו [חנניה היה

נמנה על ראשי בית שמאי], שהיו מחבבין את הצרות, שנגאלין מהן, והנס חביב עליהן להזכירו לשבחו

של הקב"ה, וכותבין ימי הנס, לעשותן יום טוב. כגון: – אלין יומין דלא להתענאה בהון וכו'". (רש"י

שם). בעל הלכות גדולות (בה"ג) כותב: "זקני בית שמאי וזקני בית הלל הם כתבו – מגילת בית חשמונאי

[היא מגילת אנטיוכוס], ועד עכשיו לא עלה לדורות, עד שיעמוד כהן לאורים ותומים. והם כתבו מגילת

תענית, בעליית חנניה בן חזקיה בן גרון, כשעלו לבקרו" וכו'. (בה"ג הוצאת הגר"ע הידלסהיימר, ברלין

תרמ"ה-תרנ"ב, הלכות סופרים, סי' תרט"ו). [אגב, בסיום מגילת תענית עצמה (שהיא, לדעת חוקרים רבים

הוספה מאוחרת). נאמר: "סיעתו של רבי אליעזר בן חנניא בן חזקיהו איש גרון, הם כתבו מגילת תענית"

וכו'. על הסתירה בנוגע לשמות הנ"ל, יישבו, שהחל לכתוב חנניה והשלים בנו אליעזר. יש המזהים את

אליעזר זה, עם אלעזר בן חנניה, אחד ממנהיגי המרד נגד הרומאים לפני החורבן]. רקע זה מסייע לקבוע את

חיבור המגילה לאמור. (ראה על כל הנ"ל, הקדמתו הנפלאה של הגר"מ גראסבערג למג"ת שם). בימי תקופת

הגאונים היתה מגילה זו ידועה מאד, וכן מזכירה רב נסים גאון, בהקדמה לספרו חבור יפה מהישועה: "וכן

אזכור מה שאירע לכל ישראל, צרה וצוקה והושיעם הקב"ה, זולת מה שהוא במגלת ספר אסתר ומגילת

חשמונאי וכו', לפי שהן גלויות וידועות לכל אדם". רב סעדיה גאון, מזכירה פעמים אחדות, בספר הגלוי

(י"ל ע"י א. א. הרכבי, בס' זכרון לראשונים מחברת ה' פטרבורג, תרנ"ב) בשם: כתאב בית חשמונאי והלשון

בספרו תואמת ללשון מגילתנו [הוצאת: ר"צ פיליפובסקי, נלוה לס' מבחר הפנינים, לונדון, תרי"א, תעד].

אחד מגדולי הראשונים, רבי ישעיה די טרני (הזקן) כותב (בתוספות רי"ד, על מסכת סוכה, דף מ"ד, ד"ה

- "חביט חביט" וכו'): "מקום שנוהגין לקרוא — מגילת אנטיוכוס — בחנוכה, אין ראוי לברך עליה, מפני שאין לה שורש חובה כלל". [ראה גם פסקי רי"ד לסוכה, הוצאת מכון התלמוד, ירושלים תשכ"ו, עמ' תקמ"ח]. חומר רב על קדמות המגילה, ראה גם: א. א. הרכבי שם עמ' ר"ה-ר"ט. רש"א ורטהיימר זצ"ל: בתי מדרשות, ירושלים תשי"ח, ח"א, עמ' שי"א-ש"ל. בכתבי הקונטרס המזרחניים הבין-לאומי התשיעי, לונדון, 1893, חלק שני, עמ' 32-3 (ושם גם, רשימת כתבי-היד הידועים של המגילה). על לשונה ומהדורותיה התימניות [נזכיר, שער היום נהגו לקרותה בחנוכה, בקהילות תימניות-וספרדיות]. ראה מאמרו של פרופ' מ. צ. קדרי, בספר השנה של אוניברסיטת בראילן, תשל"ג. על המנהג לאמרה בחנוכה בכל התקופות — ראה בספר כתר שם טוב שם, עמ' ל"ח. ומאמרו של א. יערי, בתוך מחנים ס"ג, (חנוכה, תשכ"ב), עמ' 142-144. בסידורים רבים נדפסה המגילה, בנוסח עברי, עפ"י הרוב, מתרגום מאוחר של ארמית. ע"כ ראה: מאמרו של פרופ' א. שליט: תרבות וספרות (טבת, תשי"ח), ומאמרו של פרופ' מ. צ. קדרי הנ"ל, וגם בתוך: לשוננו כ"ג, תשכ"ט.
84. בענין המנורה הטהורה כותב הרמב"ן (פרשת בהעלותך על הפסוק "בהעלותך את הנרות"): "...והנה אמר מתחילה 'אתה תצוה ויקחו אליך שמן זית זך כתיב למאור, להעלות נר תמיד' (שמות כ"ז, כ). ולא הזכיר שם המנורה. והיה במשמע שירליקו במנורה בהמצאה, כמו שאמר בעשייתה: 'והעלה את נרותיה והאיר על עבר פניה' (שם כ"ה, ל"ז), אבל, אם אולי תאבד או תשבר, ידליקו בלתי מנורה, ואין מנורה מעכב ההדלקה, כי המצוה להעלות נר תמיד לעולם. ואחר כך הוסיף וצוה מיד, לדורות: 'צו את בני ישראל ויקחו אליך שמן זית זך' (ויקרא כ"ד, ב). ואמר: 'על המנורה הטהורה יערך את הנרות, (שם, ד') — שלא יערוך אלא על המנורה הטהורה". וכ"כ הרמב"ן כלשון זה בפרשת אמור (כ"ד, ב): 'ועכשו אמר בפי' על המנורה הטהורה' — שלא ידליקו אלא על המנורה הטהורה. ומדרש רבותינו: 'על המנורה הטהורה' — על טהרה של מנורה, שלא יסמכם בקסמים ובצורות וכו"'. (תו"כ שם, פרשה ג'). הגרי"פ פערלא, בביאורו לספר המצוות לרס"ג (ח"ג, פרשה נ"ג-נ"ד, עמ' ר"א-ב), כתב: 'שכן הוא גם דעת הרס"ג — שאם אין מנורה טהורה אין להדליק בה', עיי"ש. בענין זה ראה הגרש"י הילמן זצ"ל, אור הישר על מנחות כ"ח ע"ב, בירור מקיף בנדון — המנורה הטהורה והשלחן הטהור.
85. ויקרא כ"ד ד', וראה מפרשים שם.
86. מנחות כ"ט ע"א, עיי"ש באסיפת זקנים (בצ"ק שם). ראה לעיל הערה 84. ע"ע בס' התורה והמצוה.
87. אמנם מוני המצוות, לא מנו מצות עשיית המנורה, כמצוה בפני עצמה, אלא שכללו אותה במצוות בנין בית הבחירה — רמב"ם ספר המצוות, מצוה כ'. החינוך, מצוה צ"ה. הרמב"ן, הכלילה, במצוות הדלקת הנרות. עשה ל"ג שם. ראה גם ספר המצוות לרס"ג שם, בביאורי הגרי"פ פערלא שם.
88. ראה לעיל הערה 76. לגבי מנורות שעשה שלמה, ראה תורה שלמה כרך כ', פרשת תרומה, הערה קס"ד, קצ"א.
89. הגרי"י דיסקין זצ"ל, הקשה, כיון דהוצרכו לעשות מנורה חדשה. א"כ, נימא — דהשמן שנמצא בכך — כבר נדחה, כמו דאמרינן לגבי מזבח שנפגם, דכל קדשי מזבח הודחו, (זבחים נ"ט ע"א, ע"י רמב"ם, הלכות פסולי המוקדשין פרק ג') וה"נ גם השמן ידחה? ועי' בספר מקראי קודש להגרצ"פ פראנק זצ"ל, ירושלים, תשל"ד עמ' ט', מה שיישב בזה [ראה גם לעיל הערה 79, אם מנורה הוי בגדר מזבח].
- 89א. ראה לעיל הערה 17 וצרף לכאן.
90. ראה להלן הערה 95.
- 90א. בביאורו לסמ"ג שם.
91. מנחות כ"ח ע"ב, וש"נ.

92. ראה לעיל הערה 84 בדברי הרמב"ן.
93. יומא ס"ז ע"א. ר"ה ל"א ע"ב.
- 93א. יומא שם.
94. שם ל"ט ע"א וע"ב. ועוד. ועי' לעיל הערה 24.
95. לשונו הטהורה של מרן החת"ס (בחידושיו למס' שבת ע"א ע"ב). בדבריו יש משום סיוע להצעתנו (אע"פ שדבריו מכוונים לשיטה שבטומאת היסט עסקינן): "מצאו פך חתום בחותמו של כ"ג. בודאי טומאת מת הותרה בצבור. אך הם גזרו על העכומ"ז — להיות כזבים — (ראה לעיל), וטומאה זו לא הותרה בצבור. [גם, אין צמ"פ מועיל להציל מטומאת זב בכלי חרס. גיטין ס"א ע"ב. נדה ה' ע"ב. רמב"ם מטמאי משכב ומושב פ"ח ה"ג. עי' תוס' נדה שם ד"ה "ה"ג הניצול" וכו'. ועי' שו"ת נודע ביהודה (מהדו"ת) או"ח סי' קל"ז]. והיו חכמי הדור נכזבים מה לעשות, אם להעמיד דבריהם, במקום בטול עבודת ההדלקה או לא. ועשה הקב"ה נס, ורלקו שמונה ימים, מבלי שיצטרכו לבטל הדלקת נרות, ומזה הראום מן השמים, הסכמה על גדרי חכמינו ז"ל. ונתחזק הדת, ותורה שבע"פ".
96. יומא נ"ד ע"א. ראה להלן בדברי הפני יהושע ובהערה 102.
97. בחידושיו לשבת כ"א ע"ב, ד"ה "מאי חנוכה".
98. אבות פ"ה מ"ה. יומא כ"א ע"א.
99. בראשית רבה פרק ט"ז: "חרקל — זו יון, שהיתה חדה וקלה בגזרותיה. שהיתה אומרת לישראל, כתבו לכם על קרן השור, שאין לכם חלק באלקי ישראל". [ראה עו"ש פ"ב. מדרש תנחומא פרשת תזריע. ירושלמי חגיגה פ"ב הל"ב]. ובמגילת תענית (מהדורת — הגר"מ גראסבערג): "...בימי מלכות יון היו וכו' וכותבין על מצחו של שור ועל מצחו של חמור, שאין לבעליהם חלק באלקי ישראל, כמו שהיו פלשתים עושין, כמו שנאמר: 'וחרש לא ימצא וגו' והיתה הפצירה פים וגו' (שמ"א י"ג, י"ט-כ"א), וכשגברה בני חשמונאים בטלום, ויום שבטלום עשאוהו יום טוב". ראה שם בהערותיו המעניינות של הגר"מ גראסבערג.
100. ראה המקורות: מגילת תענית. מגילת אנטיוכוס. מדרש לחנוכה (בבית המדרש לר"א ילינק). חשמונאים. ועוד.
101. ראה לעיל.
102. גם בשו"ת חכם צבי (סי' פ"ז) כתב: "רצה הקב"ה להראות חיבתם לפניו, ועשה להם נס זה". ראה שו"ת כנף רננה (להגרנ"ג סג"ל, מאושפצין, פרעמישלא, תרמ"ו), ח"א סי' ע"ז. ביאורי הגר"פ פערלא שם. ראה עוד, לשון הגמרא בענין נס לחם-הפנים: "ראו חיבתכם לפני המקום" (מנחות כ"ט ע"א). דעת זקנים (לבעלי התוספות) פרשת שמיני.
103. ראה בספרים המובאים לעיל הערה 3.
104. עפ"י ס' חשמונאים. ראוי להביא כאן מה שכותב הב"ח (בטווא"ח סי' תר"ע): "וכשחזרו בתשובה למסור נפשם על העבודה, הושיעם ד', עלידי הנהנים, עובדי העבודה בבית ה', ע"כ נעשה הנס ג"כ בנרות, תחת אשר הערו נפשם למות על קיום העבודה". עיי"ש עוד בדבריו, שעיקר נס ההצלה תלוי במנורה. ראה גם דברי המהר"ל מפראג, בספרו נר מצוה על חנוכה.
105. ראה הערה קודמת.
106. חשמונאים א', ד' מ"א: "ויצו יהודה להלחם באנשי החקרה, עד אשר יטהר את המקדש" (מהדורת הרטום, וכ"ה במהדורת כהנא — בשינוי קל). קדמוניות שם: "...וציוה אותם (יהודה) להתגרות באנשי השומרים את החקרא, עד שהוא יטהר את בית המקדש".
107. יתכן שהכוונה כאן, בביטוי לחטא, הוא, טיהור המקדש על ידי מי אפר פרה, וישל"ע, ואכמ"ל.
108. חשמונאים ב', י'. ושם א' ד'.
109. חשמונאים, קדמוניות, ועוד.
110. סיום — קול קורא — מלחמות ד' אל בני הישיבות, בתוך קונטרס: מגילת מלחמה ושלוש לכ"ק אָמּוּר נזיר אלקים זצ"ל, ירושלים, תשל"ד, עמ' כ"ו.
111. חשמונאים א', ג', י"ט, מדברי יהודה המכבי (עפ"י תהלים ג', ט', ומשלי כ"א, ל"א). השווה: יוסיפון (שם) עמ' פ"א, פ"ב. קריאה זו, שימשה מעין סיסמא של החשמונאים (ראה חשמונאים ב' פ"ח ופי"ג: "וישם דבר בפיהם וכו'). וחינו לחדשה בימי חידוש תנועת ברית החשמונאים בא"י, לפני שלשים שנה. ויהי רצון שנוכה מהרה לישועת ד' על עמו ונחלתו.